

A modern bibliakritika irányzatai

Lőrík Levente

2010. október 20.

Bevezető megjegyzések

1. Amit „modern bibliakritiká”-nak nevezünk, hihetetlenül összetett jelenség
 - a. Már a gyökereknél jelen vannak nehezen megválaszolható kérdések (pl. mikor és kivel/kikkel kezdődik a modern bibliatudomány?)
 - b. Fává terebélyesedésekor pedig szinte nyomon követhetlenné válik az egyes irányzatok, ill. az azokon belül jelentkező elméletek száma, s azok, valamint képviselőik egymáshoz való viszonya
2. A modern bibliakritika kezdeteinél dominánsan (protestáns) teológusok voltak jelen (és későbbi fázisaiban is jelentős számban) → a probléma ún. teológiailag terhelt → vmit sejtteni kellene ebből a teológiai háttérből a megértés érdekében

A modern bibliakritika előzményei

1. Bibliakritika (a szó tágabb értelmében) évezredek jelenség. A prekritikai korszak bibliaértelmezése nem volt kevésbé racionális, mint a modern korszaké, de lényegileg a bibliai szövegek teológiai interpretációjára törekedett, utóbbi pedig egy semleges kritériumrendszert akar felállítani és alkalmazni a bibliai szövegek értelmezése érdekében.
2. A modern bibliaértelmezés néhány kulcsfigurának tekinthető ősatyja:
 - a. Ludovicus Cappellus, *Arcanum punctationis revelatum*, 1624
 - b. Barukh de Spinoza, *Tractatus Theologico-Politicus*, 1670
 - c. Richard Simon, *Histoire Critique du Vieux Testament*, 1685
 - d. Jean Astruc, *Conjectures sur les mémoires dont il paroît que Moïse s'est servi, pour composer le livre de la Genèse*, 1753
 - e. Robert Lowth, *De Sacra Poesi Hebraeorum*, 1753
 - f. Johann Salomo Semler, *Abhandlung von freier Untersuchung des Canons*, 1771–1776
 - g. Johann Gottfried Eichhorn, *Einleitung in das Alte Testament*, 1780–1783
 - h. Johann Gottfried Herder, *Vom Geist der Ebräischen Poesi*, 1783

Terminológiai tisztázás

1. J. G. Eichhorn *Einleitung*jának második kiadásában (1787) jelenik meg először a „höhere Kritik” (282. p.), később angolul „higher criticism” kifejezés. „Magasabb” = az értelmezés nagyobb ívű (szerzőség, datálás,

kompozíció, stb.), nem csak a szövegkritikai problémákra koncentráló (=lower criticism) vonulata.

2. A modern bibliakritika szakkifejezései szinte kivétel nélkül német nyelven születtek meg → Nem kevés zavarok vannak az angolra átültetett terminológiában. Pl. „Literarkritik” / „literary criticism”; „Gattung” / „genre”; „Sitz im Leben” / „(social) setting”; „Überlieferungsgeschichte” – „Traditionskritik” / „Tradition history” – „Transmission history”; stb.
3. „Historisch-kritische Methode” / Történetkritikai módszer

Irodalomkritika

1. Erich Zenger által felállított modellek a „Theorien über die Entstehung des Pentateuch im Wandel der Forschung” c. fejezetben (In idem et al.: *Einleitung in das Alte Testament*. Stuttgart, 2008, Kohlhammer, 74–123. p.). A Pentateuchos keletkezésével kapcsolatban létrejött elméleteket három alapmodellben mutatja be (86–88. p.):
 - a. Die Grundschrift-hypothese/Ergänzungshypothese (Zenger szerint a „Fortschreibungsmodell”) – H. Ewald, 1831; F. Bleek, 1836; F. Delitzsch, 1852.
 - b. Die Quellenhypothese/Urkundenhypothese (Zenger szerint a „Schichtenmodell”)
 - i. Régebbi dokumentumelmélet: K-D. Ilgen, 1798
 - ii. Új dokumentumelmélet: H. Hupfeld, 1853 [Három egymással parallel forrás: $E^1 \rightarrow P / E^2 / J$; továbbá az ezekkel nem parallel D(euteronomium).]; K. H. Graf, 1866; A. Kuenen, 1869; Julius Wellhausen, 1878.
 - iii. Legújabb d.: R. Smend, 1912 (két J forrás); O. Eißfeldt, 1922 [$J^1 = L(\text{a}ienquelle)$]; G. Fohrer [$J^1 = N(\text{o}maden-quelle)$]; a források terjedelmének meghatározása: Hexateuchos (J/JE és P Josh-ig tart), Heptateuchos, Oktateuchos, Enneateuchos (G. Hölscher, 1952: a JE az 1–2R-ig nyomon követhető).
 - c. Die Erzählkranzhypothese/Fragmentenhypothese (Zenger szerint a „Blockmodell”) – A. Geddes, 1792; J. S. Vater, 1802–1805; W. M. L. de Wette, 1805.
2. A legjelentősebb szerzők és művek:
 - a. W. M. L. de Wette, *Dissertatio critico-exegetica, qua Deuteronomium a prioribus Pentateuchi libris diversum, alius suiisdam recentioris auctoris opus esse monstratur*, 1805 – a Pentateuchos egyik forrását kapcsolatban hozta a történelem egyik eseményével: i. e. 621, Jósijjá, 2R 22–23 → Dt.

- b. J. Wellhausen, *Die Composition des Hexateuchs und der historischen Bücher des ATs*, 1876–78
 - i. (J¹²³ és E¹²³ →) JE, i. e. 750k.
 - ii. + D, i. e. 620k.
 - iii. JED, i. e. 550k.
 - iv. + P [amit először Q(uatuor)nak nevezett], i. e. 500k.
 - v. A Pentateuchos, vagy inkább Hexat. végső redakciója Ezsdrás reformjával összefüggésben ment végbe.
- c. J. Wellhausen, *Geschichte Israels*, 1878 (majd 1883-tól *Prolegomena zur Geschichte...*) – a forráselméletből Izráel történelmének és vallásfejlődésének új felfogása: a Törvény nem Izráel, hanem a judaizmus kezdeteire tehető. Háttér: német romantika, német birodalmi eszme → JE, s vele a királyság korának idealizálása.

Formakritika és Műfajkritika

1. *Formgeschichte, Gattungsgeschichte / Form Criticism, Genre Criticism*
2. Hermann Gunkel (1862–1932): *Genesis* (1901; az 1910-es 3. kiadás tekinthető véglegesnek) és a *Psalmen* (1926)
 - a. Háttér: más népek szóbeli hagyományával kapcsolatos kutatások
 - b. Kimutatta, hogy a BH legkorábbi írott forrása mögött is van egy preliterális réteg, s az egyes történeteket szóban hagyományozták.
 - c. Aitiológikus legendák, melyek sajátos szociológiai összefüggésben gyökereznek, *Sitz im Volksleben Israels*.
 - d. A Gn esetében a számos, családokban kialakult *Sage*-t a történetmondók átvették, hagyományozták, majd újra csoportosították az eredetileg önálló elbeszéléseket → legendakoszorúk → Gn.
3. Albrecht Alt (1883–1956): *Die Ursprünge des israelitischen Rechts*, 1934
 - a. Kazuisztikus jog
 - i. Kánaáni eredetű.
 - ii. Szintaxisa:ג.אם...ג.אם...כי
 - b. Apodiktikus jog
 - i. Izráel nomád előtörténetéből származik.
 - ii. *Sitz im Lebenje* a kultusz, ahol ismételt meghirdetik, ill. valószínűleg a család, ahol tanítják
 - iii. Rövid, egytagú, kategorikus parancsok / tiltások
 - iv. Típusok:
 1. Átokmondások (ארוך) Pl. Dt 27,15-27 – sikemi dodekalógus

2. יומת מרת törvények (pl. Ex 21,12.15–17; 22,18; 31,15b; Lv 20,2.9–13)
3. Kategorikus parancsok, tiltások (pl. Ex 20,1–17, dekalógus)

4. Gerhard von Rad (1901–1971): *Das formgeschichtliche Problem des Hexateuch*, 1938
 - a. A Hexateuchos mint *Gattung* értelmezendő. Ezért *Sitz im Lebenje* is van.
 - b. A Hexateuchos magja történeti credókban maradt fenn. Legrégőbbi a Dt 26,5b–9, *kleine historische Credo*. Ezek a credók az őszi Szukkot ünnep liturgiájában gyökereznek, a királyság előtt pedig a „sikemi szövetségkötés ünnepében” (az izráeli *amphyktiónia* évenkénti megünneplése von Rad szerint).
5. Klaus Koch „tankönyve” e témában: *Was ist Formgeschichte?* Neukirchen, 1964.

Tradíciókritika és Hagományozástörténet

1. *Traditio* = a hagyományozás folyamata. *Traditum* = a hagyományozás tárgya. *Überlieferungsgeschichte / Transmission history* = hagyományozástörténet; *Traditionskritik / Tradition Criticism* = tradíciókritika.
2. A tradíciókritika képviselői gyakorlatilag mind a formakritikusok voltak. Azaz „felismerték a formák értelemhordozó jellegét, s már ezt az értelmet vizsgálták a maguk történeti és földrajzi összefüggéseiben.” (Karasszon I.) – Lokális tradíciók / Egész Izráelt átfogó tradíciók / Kiemelkedő vallási tradíciók (pl. exodus, ami csak a böcs.ir.-ból hiányzik).
3. Martin Noth (1902–1968): *Überlieferungsgeschichte des Pentateuch*, 1943.
 - a. Célja: a Pentateuchos tradícióinak nyomon kísérése a végső redakcióig.
 - b. Az összes tradíció „pánizráeli” nézőpontból íródott, vmikor a bírák kora és a dávidi királyság között.
 - c. A királyság alatt kezdődik meg a történetírás, amikor a régi tradíciókat az új kontextusra (királyság) alkalmazzák.
 - d. [Megjegyzendő: Noth sz. a Dt csak a *Deuteronomiumi Történeti Mű* (DtrG → Dt–2R) Pentateuchos mellé iktatásakor lett a Pentateuchos része (vö. Tetrateuchos).]
4. Talán itt lehet megemlíteni az ún. „skandináv iskola” eredményeit, melyet a német bibliakritika nem méltatott figyelemre. Sarokpontjai:
 - a. A BH tradíciói kultuszi eredetűek.
 - b. A fogság előtt minden tradíciót szájhagyomány útján terjesztettek. (A szájhagyomány náluk = szóbeli szövegek hagyományozása,

melyeket nem csak tartalmuk, hanem megszövegezésük is meghatároz.)

- c. A tradíciók relatíve régiek, a redakció kései.
- d. Főbb alakjai: J. Pedersen, H. S. Nyberg, E. Nielsen, S. Mowinckel, I. Engnell (*Gamla Testamentet*, 1945)

Redakciókritika

1. *Redaktionsgeschichte / Redaction Criticism, Redaction History*
2. A német kifejezést Willi Marxsen újszövetséges tudós használta először: *Der Evangelist Markus* (1956). – A BH szövegének redakciókritikai vizsgálata azonban jóval korábbi ennél. Már a forráskritika beszélt redaktorokról.

Kánonkritika

1. Létrejött: 2. vh. utáni É-Amerika, az ún. „Biblical Theology Movement”. Célja az akadémikus bibliatudomány és a hagyományos felfogások közt hidat verni. W. Eichrodt, O. Cullmann, G. von Rad, R. Bultmann szellemi hatása. – E mozgalom is válságba került.
2. A válság okát Brevard Samuel Childs abban látta, hogy nem vették eléggé komolyan a Biblia kanonikus mivoltát. G. von Rad, E. Wright, W. Zimmerli bibliai teológiái a történetkritika alkalmazása révén kánont hozott létre a kánonban, bizonyos bibliai tradícióknak elsőbbséget adott másokkal szemben. Childs szerint a kánon adja azt a kontextust, amely alapján lehetséges valódi bibliai teológiát írni, s a bibliai szövegek elfeledett dimenzióit feltárni. – „Canonical approach”:
 - a. Elsőbbség a bibliai könyvek végső, kánoni formájának. Nem a bibliai könyvek „formative process”-ét akarja rekonstruálni, nem a legkisebb irodalmi egységre fókuszál, hanem a nagyobbakra, végső soron a teljes Bibliára.
 - b. Számításba venni a közösséget (zsidó vagy keresztyén), melyben a korábbi korok szövegei elnyerték definitív, kánoni formájukat. A fogság utáni kor nem a ritualisztikus legalizmus dekadens világa (cf. Wellhausen). Előterbe lép a hitvalló közösség, amely továbbadja, interpretálja, a kultuszban, a törvénykezésben használja ezeket a bibliai szövegeket.
3. A kanonikus rangra emelkedett szöveg: 1) adaptálhatósága új kontextusokra és 2) stabilitása az őt övező szentség miatt.
4. Jelentős alakjai még: James A. Sanders [a „canon criticism” kifejezése megalkotója a *Torah and Canon* (Philadelphia, 1972)]; Gerald T. Sheppard.
5. [Jelentős előzménynek tekintendő Isaac Leo Seeligman korszakos tanulmánya a kánontudatos („Kanonbewusstsein”) exegézisről a Bibliában, vö.: „Voraussetzung der Midrashexegese” *VTSup* 1 (1953) 150–181. p.]

Paradigmaváltás közben/előtt?

1. Thomas Kuhn, *Die Struktur wissenschaftlicher Revolutionen* (1973)
 - a. Minden tudomány egy uralkodó gondolatsémán, paradigmán nyugszik. Ez határozza meg az adott tudomány valóságészlelését és világmagyarázatát.
 - b. Ameddig csak lehet ragaszkodunk az uralkodó paradigmához, s a neki ellentmondó megfigyeléseket hanyagoljuk vagy alárendeljük az uralkodó paradigmának. Ez addig lehetséges, amíg maga a paradigma érvényessége kérdésessé nem válik.
 - c. Az új paradigma megszületése előtt egy tudomány ált. egy-két évtizedes akut válságban van. (Pl. a kutatási tervek komplexitása nem áll arányban az elért eredmények jelentőségével; iskolák hullanak szét, merev pozíciókat adnak fel; különböző álláspontok nyíltan versenyezhetnek egymással.)
2. Sokan a bibliatudományban évtizedek óta tartó folyamatok miatt paradigmaváltásról beszélnek, azt vizionálják. Mindenesetre a posztkritikai irányzatok mind nyilvánvalóbb jelenléte és a bibliatudomány globalizálódása mára ténynek tekinthető.

Válogatott bibliográfia

A modern bibliakritikának a hitvallásosságra gyakorolt állítólagos negatív hatásáról, ill. e feltételezés bírálatáról

Zimmer, Siegfried: *Árt-e a hitnek a bibliatudomány? Egy konfliktus tisztázása*. Ford. Szabó Csaba. Budapest, 2009, Kálvin.
Apologetikus – de nem támadó, bántó – hangvételű mű, tehát elsősorban az érintetteknek ajánlott, de a nyolcadik fejezet mindenkinek hasznos bevezetést nyújt a témánkba: „A modern bibliatudomány kialakulása és fejlődése”, 146–184. p.

A történeti-kritikai megközelítés jelenlegi megítéléséről

Collins, John J.: *The Bible after Babel. Historical Criticism in a Postmodern Age*. Grand Rapids, 2005, Eerdmans. (Magyarul: Idem: *A Biblia Bábel után. Történetkritika a posztmodern korban*. Ford. Tóta Péter Benedek. Pannonhalma, 2008, Bencés. /Napjaink teológiája, 10./)
Témánk szempontjából az első két fejezet fontos: „Historical Criticism and Its Postmodern Critics”, 1–25. p. (a magyar kiadásban: 9–57. p.); valamint „The Crisis in Historiography”, 27–51. p. (a magyar kiadásban: 59–105. p.).

A modern bibliakritika irányzatainak a bibliaértelmezésben, exegézisben való gyakorlati használatáról szóló kvázi módszertani tankönyvek, ill. kézikönyvek:

- Barton, John: *Reading the Old Testament: Method in Biblical Studies*. Philadelphia, 1984, Westminster. [Új kiadás (revised and enlarged): London, 1996, Darton, Longman & Todd Ltd.]
- Hayes, John H. – Holladay, Carl R.: *Biblical Exegesis. A Beginner's Handbook*. Louisville, ^{Revised}1987, John Knox.
- Karasszon István: *Az ószövetségi írásmagyarázat módszertana*. Budapest, 1991, BRTA. [Új, bővített kiadás: Pápa, 2005, Pápai Református Teológiai Akadémia /Simeon könyvek, 1./]
- McKenzie, Steve L. – Haynes, Stephen R. (eds.): *To Each Its Own Meaning. An Introduction to Biblical Criticisms and Their Meaning*. Louisville, 1993, Westminster John Knox. [Új kiadás (revised and expanded): 1999.]
- Richter, Wolfgang: *Exegese als Literaturwissenschaft: Entwurf einer alttestamentlichen Literaturtheorie und Methodologie*. Göttingen, 1971, Wandenhoeck & Ruprecht.
- Soulen, Richard N. – Soulen, R. Kendall: *Handbook of Biblical Criticism*. Louisville, ^{3rd Revised}2001, Westminster John Knox.
- Steck, Odil Hannes: *Exegese des Alten Testaments. Leitfaden der Methodik*. Neukirchen-Vluyn, ¹⁴1999, Neukirchener Verlag. [Angolul, némileg bővítve: *Old Testament Exegesis. A Guide to the Methodology*. 2nd ed. Trans. James D. Nogalski. Atlanta, 1998, Scholars Press / SBL Resources for Biblical Study, No. 39/.]
- A Fortress Press, Philadelphia *Guides to Biblical Scholarship* c. sorozata, melynek egyes kötetei a különféle irányzatokhoz és általuk kínált módszerekhez adnak útmutatást.

A modern bibliakritika történetét bemutató munkák

- Clements, Ronald E.: *A Century of Old Testament Study*. Guildford, 1983^{Revised}, Lutterworth Press. [Amerikai kiadása *One Hundred Years of Old Testament Interpretation* címen.]
- Kraus, Hans-Joachim: *Geschichte der historisch-kritischen Erforschung des Alten Testaments*. Neukirchen-Vluyn, ⁴1988, Neukirchener Verlag.
- Pury, Albert de – Römer, Thomas: *A Pentateuchos-kutatás rövid története*. Ford. Jáger Orsolya. Budapest, 1994, Budapesti Református Teológiai Akadémia.

Továbbá a fontosabb – bibliai, judaisztikai és teológiai – enciklopédiák vonatkozó szócikkei:

The Anchor Bible Dictionary (=ABD). Ed. David N. Freedman. New York, 1992, Yale UP.

Dictionary of Biblical Interpretation (=DBI). Ed. John H. Hayes. Nashville, 1999, Abingdon.

Encyclopaedia Judaica (=EJ). Eds. Cecil Roth – Geoffrey Wigoder. Jerusalem–New York, 1971–72, Keter–Macmillan. [Új kiadás: Ed. Fred Skolnik. New York, 2006, Macmillan Reference. (2600 új szócikkkel, 30.000 új bibliográfiai tétellel.)]

Die Religion in Geschichte und Gegenwart (=RGG). Hrsg. Hans Dieter Betz – Don S. Browning – Bernd Janowski – Eberhard Jüngel. Tübingen, ^{4.Aufl.}1998–2007, Mohr-Siebeck.

Religion Past and Presence (=RPP). Leiden–Boston, 2006–, Brill. (Az előbbi munka angol kiadása.)

Theologische Realenzyklopädie (=TRE). Hrsg. Gerhard Müller. Berlin–New York, 1977–2004, deGruyter.